

כשרות הפניניה

הפניניה (*Numida meleagris*) היא עוף שמוצאו מיבשת אפריקה והוא מצוי גם בחצי האי-ערב.¹ צבעו הכללי אפור, מנוקד בנקודות לבנות כעין פנינים ומכאן נגזר שמו. ראשו אינו מנוצה והוא עטור גידול קרני בצבע אדום.

היוונים כינו את הפניניה בשם *melanargis*, שפירושו שחור-לבן. בערבית מכונה הפניניה בשם דג'אג' אלחביש, ובניב הצפון אפריקני שמו "דג'אג' בר עבד" (תרנגול העבדים) – שמות המעידים על מוצא העוף מאפריקה. לפנינים היה מוכר בערבית גם בשמות ע'רע'ר, דג'אג' פרעון (תרנגול פרעה) ודג'אג' אלסנדי.² בשפות האירופיות מכונה הפניניה *Guinea* או *Guinea*, על-שם גיניאה שבמערב אפריקה, משם הובא העוף על ידי סוחרים פורטוגזים. מכאן גם השם באנגלית – *Guinea fowl*. בצרפתית נקראת הפניניה: *Pintade*, באיטלקית *Faraone* (עוף פרעה) ובגרמנית: פערלההנער (*Perlhuhn*; תרנגול הפנינים). במקורות הקדמונים הוא נקרא גם בשם 'תרנגול הודו'.³

הפניניה הייתה ידועה עוד במצרים העתיקה, אך ספק רב אם העוף היה אז מבוית. תהליך ביותו החל כנראה במאה החמישית לפנה"ס ומן הסתם, עדיין לא הסתיים. העוף היה ידוע ליוונים ולרומים ומוזכר רבות בחיבוריהם. עיקר גידולו היה לבשר ולנוי. בשרו נחשב למושובח מאוד ושרידי עצמותיו מהתקופה הרומית נמצאו בגרמניה ובאנגליה. לאחר שקיעתה של האימפריה הרומית פחת גידול הפניניות.⁴

1 R. Meinertzhagen. *Birds of Arabia*, London 1954, p. 572-573

2 א' אלמעלוף, מעגים אלחיואן, קהיר 1932, עמ' 120.

3 R H H Belshaw. *Guinea Fowl of the World* Liss - Hampshire 1985, pp 5-7 [להלן: בלשאן].

4 D Crawford. *Poultry Breeding and Genetics*. Amsterdam Oxford - New- York Tokyo 1990, pp 27-29

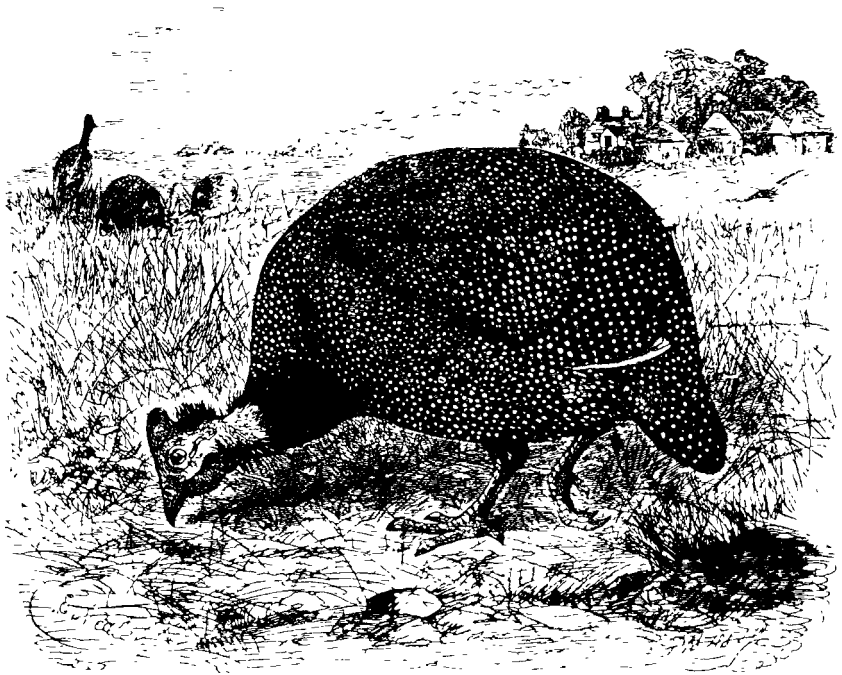

הפניניה על גבי רצפת פסיפס שנמצאה בחורבת שלאל
(דרומית לעזה). איור דומה נמצא בבית הכנסת העתיק
במעון (נירים)

לאזור ארץ-ישראל הוכנסה הפניניה בתקופה ההלניסטית-רומית. סטראבו (המאה הראשונה לפנה"ס) מזכיר אי הסמוך לקוסיר (בחוף המערבי של ים סוף) ובו מצויות פניניות רבות.⁵ עוף זה מופיע על רצפות פסיפס של בתי כנסת וכנסיות בארץ-ישראל וסביבותיה מהתקופה הביזנטית, למשל, בבית הכנסת בנירים (מעון), בתל מסטאבה (בית שאן), שלאל (דרומית לעזה), הר נבו וגרש.⁶ 'תרנגולי הודו' (gelines d'Inde), כנראה פניניות, נזכרות בין רשימות מוצרי המזון שעליהם גבו מכס בנמל עכו במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה.⁷

בסוף המאה השש-עשרה הביאו הסוחרים הפורטוגזים את הפניניות מחופי מערב אפריקה לאירופה ולאמריקה. הופעתה המחודשת של הפניניה בסמיכות-זמן להופעתו של תרנגול ההודו יצרה לא פעם בלבול בין שמותיהם. לשניהם קראו 'תרנגול הודו', 'תרנגול טורקי' וגם השם הלטיני — meleagris היה זהה. רק לאחר המיזן של לינאוס (1735) הופרדו השמות המדעיים: הפניניה נקראה Numida meleagris ותרנגול ההודו Meleagris gallopavo. אספקת הפניניות לאירופה גברה במהלך המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, וגידול נרחב ומוצלח נעשה רק במחצית השנייה של המאה העשרים.⁸ בשל איכות הבשר

5. H. L. Jones (tran.) The Geography of Strabo, XVI 4, 5 (VII pp 316-317)
 6. ש' בורנהיימר, החי בארצות המקרא, ב, ירושלים תשט"ז, עמ' 30, 34-38, 385; מ' אבי-יונה, "רצפת הפסיפס של בית הכנסת במעון (נירים)", ארץ-ישראל, ר (תשכ"א), עמ' 87-93; A. D. Trendall, The Shellal Mosaic, Canberra 1957, p. 18
 7. A. Beugnot, Les Assises de Jerusalem, RHC, Lois II, Paris 1843, p. 174 no. 11
 8. A. W. Schorger, The Wild Turkey Its History and Domestication Oklahoma 1966, p. 4
 בלשאו עמ' 7-15.

איור של פניניה (ע"פ Belshaw)

ניסו לגדלן לצורכי מסחר בישראל, אך הניסוי נכשל בשל ההטלה הנמוכה והוצאות הגידול הגבוהות.⁹

מטרתו של פרק זה להציג את סוגיית כשרות הפניניה כפי שהיא משתקפת בספרות ההלכה ובעדויות בעל-פה של אנשים שיש להם מסורת לגבי אכילתה. אגב כך ננסה להתחקות אחר בעיית היעדר 'מסורת' – קריטריון הכרחי לדעת פוסקים רבים – כדי להכשיר עוף למאכל, ולהתחקות אחר השלכותיה לעניין כשרות העופות בכלל.

מסורת אכילת הפניניה בקהילות ישראל

תימן

אזור המחיה הטבעי של הפניניה הוא חצי האי ערב ומכאן משמעותה הגבוהה מאוד של מסורת האכילה המובאת מתימן.¹⁰ על-פי עדותו של הרב יוסף קאפה ז"ל צדו את הפניניות

9 ע' אלון (עורך ראשי), החי והצומח של ארץ ישראל, אנציקלופדיה שימושית מאוירת, 12, הוצאת משרד הבטחון 1990, עמ' 256.

10 הרב י"מ לוינגר, מוזן כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 65.

שחיטת פניניה על ידי הרב שלמה מחפוד (מימין). לידו עומדים הרב מנחם שוקר (במרכז) והמחבר (משמאל)
(צילום: חיים פוקס)

בתימן ואכלו אותן.¹¹ גם הרב יצחק רצאבי אישר שהפניניות כשרות הן.¹² הרב שלמה מחפוד אישר בפנינו שהוא מכיר את העוף שהוא כשר ואף ניאות לשוחטו בברכה. הוא העיד ששחט את העוף פעמים רבות וקיבל את המסורת על כשרותו מהרב סעדיה נדב וכן מהרב סאלם עוזרי ממושב תעוז, ששחטו לפניו פעמים אחדות. לאחר השחיטה בדק הרב מחפוד את איבריה הפנימיים של הפניניה: זפק, קורקבן נקלף וכן אצבע יתירה, והבדיקה הוכיחה שיש לפניניה את כל סימני הטהרה.¹³ בהכנות לקראת 'סעודת המסורת' שנערכה

11 לוינגר, עמ' 65. כך גם מסר לי ר' אליצור סגל במכתב מתאריך טו טבת תשס"ב, בשם הרב קאפח שהפניניה כשרה.

12 במכתב שכתב לי מתאריך טז אייר תשס"א.

13 המפגש התקיים בביתו בתאריך יב סיון תשס"ב (23.5.2002) ונכחו בו בין היתר הרב מנחם שוקר, ד"ר ארי זיבוטפסקי, ד"ר ארי גרינספן וכותב המאמר. השחיטה התקיימה בחצר בית הדין שלו בכני-ברק (בד"ץ יורה דעה) ותועדה בצילום והסרטה. הרב בדק גם את צומת הגידים ומצא שמבנהו רגיל וזהה לתרנגולת.

בירושלים בתאריך ג' תמוז תשס"ב במעמד רבנים וחוקרים, נעשתה שחיטה נוספת של פניניות. במהלך הסעודה הועברה המסורת של כשרות הפניניה לקהל המשתתפים.¹⁴

אירופה

במהלך המאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה יובאה הפניניה בכמויות גדולות לאירופה, ואף הגיעה למקומות שבהם לא הייתה מצויה לפני-כן. כך כתב שיינהאק על הפניניה בחיבורו שנדפס בשנת 1841: "שכוי הפנינים (פערל הון)... משכנו בכל מפרשי אפריק"א, באראבי"א ובאמעריק"א וכעת הביאוהו גם לאיראפ"א וירגילוהו להיות נכנע בחצרות השרים... במאכלו ישוה לשכוי הבית. הנקבה תמלט עד כ"ד ביצים אשר לא יגודלו בארצנו כ"א בהשגחה ובשום לב הרבה".¹⁵

דומה שהראשון שמתייחס לסוגיית הפניניה היה הרב אלעזר פלקלס מפראג (1754-1826) שכתב: "ומה שקורין פערלהינר לא שמעתי מעולם להתיר משום פוסק".¹⁶ למרות תשובתו הפסקנית של ר' אלעזר פלקלס ניתן לדייק בדבריו; הוא אינו קובע שהעוף טמא ואם היה שומע מפוסק אחר שהפניניה מותרת אפשר שהיה מתירה. תשובתו התפרסמה בשנת תקפ"א (1821) וזמן קצר לאחר מכן התייחס ר' משה סופר (החתם סופר; 1762-1839) לעניין כשרות הפניניה, אגב שינוי במידות ומשקלות המופיעים בספרי הקדמונים:

"ל שבמקום חז"ל ואפשר גם במקומות הרי"ף והרמב"ם ואולי כל חכמי הספרדים היה להם מין תרנגולים אחרים, דכמה מיני תרנגולים יש ובמדינות שיש להם מסורת נאכלים, וכמו שקרוב לזמנינו נמצאו במדינתנו פערל הינר שיש להם סימני טהרה ואינם נאכלים מפני המסורת, ואולי ידרסו בזמן מן הזמנים כתרנגול דאגמאי בחולין סב ע"ב או איכא טמאים דדמי להו במדינה זו, ומ"מ במדינות שנאכלים במסורת שרי".¹⁷

פסיקתו של החתם סופר מתייחסת בבירור לקריטריון של היעדר מסורת אכילת הפניניה באזור פעילותו בהונגריה ("במדינה זו"), והוא מוסיף, שבמדינות שיש להן מסורת הם מותרים. ייתכן שהוא רומז לכך שהפניניה הייתה מוחזקת אצל "חכמי הספרדים" כעוף טהור

-
- 14 השחיטה נערכה בתאריך כו סיון (6.6.2002) על ידי ר' יצחק לוי, רב המושב אשתאול, הנמנה עם השוחטים שבהכשר הרב מחפוד.
- 15 יוסף שיינהאק, ספר תולדות הארץ, א, ווארשא תר"א, עמ' קנו-קנו.
- 16 ר' אלעזר פלקלס, תשובה מאהבה, ג, פראג תקפ"א, תשובה שכ"ח.
- 17 שו"ת חתם סופר, או"ח, וינה תרנ"ה, סימן קכו, בסוף התשובה מובאה שהיא נכתבה בשנת תקפ"א.

שנאכל במסורת. הרב יהודה אסאד אף ביקש לתקן את הרושם המוטעה שעשוי לעלות מתשובתו של החתם סופר, כאילו יוצא שכל הראשונים שהתירו את הפניניה טעו בהבחנתם ואכלו עוף טמא:

וזה דוחק גדול לומר דבעלי הש"ס כולם ופוסקים ראשונים נכשלו ח"ו בטעות עופות פערל הינר שדורסים והם טמאים. וגם במקומות הנ"ל ביותר שכיחי עופות הטמאים דדמי להו יותר מבמדינתנו, גם את"ל הפערל הינר היינו תרנגולא דאגמא, ודאי גם אז לא היו נאכלים במסורת עכ"פ מזמן אמימר ואילך דדרש לאוסרם, לכן כתב הגאון זצ"ל בלשונו ואולי וכו' כנ"ל.¹⁸

בין האוסרים את הפניניה היה גם הרב יצחק שור, ראש קהילת בוקארסט.¹⁹ מאוחר יותר נשאל הרב דוד צבי הופמן (תר"ג-תרפ"א; 1843-1921): "אם מותר לשוחט לשחוט פערלהינער, שאמר שבעיר הזה (אינזטערבורג) היו שוחטין אותן בעוד שהיה רב הקודם משמש שם?" התשובה ניתנה ביום ד' תמוז תרנ"ט, יום פטירתו של הרב עזריאל הילדסהיימר ומחמת אירוע זה לא היה פנאי בידו לתת תשובה מקיפה. אך בהסתמך על תשובות קדומות שהזכרנו לעיל פסק שלא להתיר תרנגולות אלה. הוא מוסיף ששמע מהרב מרדכי עמרם הירש אב"ד קהילת המבורג, שבפראג היו אוכלים פניניה וגם פסיונים, אך תמה כיצד נאכל בפראג כאשר בעל התשובה מאהבה' שהיה ראש בית הדין שם אסר מפני שלא שמע מעולם להתיר הפניניה.²⁰ גם הרב יצחק דוב הלוי במברג אב"ד קהילת וירצבורג נטה לאסור את הפניניות בשל פסיקתו של החתם סופר.²¹

מסורת אכילת פניניה לא הייתה אפוא קיימת ברוב אזורי מזרח אירופה, אך מסתבר שבאזור גרמניה הייתה לקהילות רבות מסורת כזאת. כך ניתן להסביר ולתרץ את תמיהתו של הרב הופמן, כיצד ייתכן שבקהילת המבורג שבפראג היו אוכלים פניניות ופסיונים.²² ישנן כמה עדויות על מסורת אכילת הפניניות בכמה קהילות גרמניה. בקהילת הלבפשטאט הייתה מסורת קדומה לגבי כשרותה של הפניניה. הרב חנוך הכהן עהרענטרייא (ארנטרוי) רבה של הקהילה החרדית במינכן (נפטר בתרפ"ז) כתב לרב יצחק אויערבך רב ק"ק הלבפשטט (נפטר בשנת תרצ"ב), בשנת תרע"ח (1918). תשובה זו נמצאת עדיין בכתב יד ונביאה להלן:

- 18 ר' יהודה אסאד, תשובות מהרי"א, (תשובות יהודה יעלה), למברג תרל"ג, סימן צב.
 19 מאורי אור, למברג תרנ"ג, סימן פב.
 20 מלמד להועיל, ב, פרנקפורט תרפ"ז, סימן טו.
 21 י"ד הלוי במברג, שו"ת יד הלוי (ש' אדלר עורך), ירושלים תשכ"ה, סימנים לח-לט.
 22 מלמד להועיל, ב, פרנקפורט תרפ"ז, סימן טו.

ובענין הפערלההנער לא ידעתי היאך עלה בידי טעות בשעת הכתיבה, ובאמת נמצא הדבר בחת"ס חלק או"ח סי' (קכ"ז) בד"ה 'נמצא' באמצע הדיבור. אמנם מאחר שיש לכם בק"ק ה"שט המהוללה מימי קדם מסורת על כשרות אותן העופות

קצ"ה יומא' לא' לא' קצ"ה נב' מינא' ית'ו
 ג'נ'ט' א'ב'ק'ו' י'ק'ת' ס'כ' א'ז'ה' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 א'ב'ט'ב' כ'ק'ו'ו' נ'ב'א'ת' ה'י'ם' ו'י'ת'ק' א'ז'ד' . כ'נ'י'ב'ו' א'ב'ק'ו'ו'
 א'ב'א'ז'ה' מ'ת'ק'ו'י'ם' כ'ט'ב' א'ר'ו'ג' ג'ל' א'ז' א'ש'ת' ה'י'ס'ט'א'ה'
 א'ת' א'ז'ק'י'ת' ר'פ'א'ל' א'ז'ו' ל'י'ת'פ'ת'ל' ק'ר'ו'ם' , ו'ק'ו'י'ק'ו'י'
 א'ת'ן' ה'ד'ב'ר' כ'ט' א'ב'ט'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ה'ת'ל' ו'ב'ז'ו' ת'ה' א'ב'ז'ו' , ו'כ'ט'א' ק'א'י'ל'ו' ה'א'ז'ק' ה'ת'ל'
 ו'ב'ח'ו'ס' ה'כ'ת' ה'ר'ם' ו'ב'ג'ל' א'ש'ת' ל'ח'ס'ט'י'ם' ז'ל' י'ת'מ'
 ק'ר'ו'ב' ל'ו'ק'ו'י' . ל'ד'ו'ת'י' כ'נ'ק'ל'ת'ו' , ו'ז'ו'ת'ת' ח'ו'ל'ק'ו' ל'ג'ו'י'ת'
 ח'ו' ו'ז'ו'י'ן' ה'ת'ו' י'ת'מ'ו' ל'ב'ח'ו'ס' ז'ו'ת' ה'ת'ל' - ו'י'ת'מ'ו' ל'כ'ת'
 א'ש'ת' ה'ב'ג'ל' א'ז'ו'ב' א'י'ת'ר' ל'ד'ב'ר'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ו'ה'י'ב'ב' ה'י'ת'פ'ו'י'ת' ד'ב'ר'ו' א'ז'י' א'ז'ו'ת'ו' ה'י'ו'ם' ז'ו'ת' א'ת'מ'ו'
 ו'ק'צ'ת'ן' ה'ת'ג'ל' ה'י'ת'ק'ו'י' א'ז'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 כ'ל'ת'ת' י'ת'מ'ו' , ו'ז'ו'ת'ת' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 א'ז'ו'ר' ס'י' (ק'ס'ט') ד'כ'ה' ק'ד'ה' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ו'י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 א'ז'ו'ת' ז'ל' ל'כ'ו'ת' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ה'ז'ו'ב' ד'ג'ל' , א'ז'ן' י'ת'מ'ו' כ'ט'ו'ת' כ'ל'ו'ם' ז'ו'ת'ן' ל'ס'ק'ו'י'
 ז'ל'י' כ'ט'ו'ת' ס'ק'ו'י'ת' - ו'ק'ו'י'ת' ל'י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ז'ל' ו'ה'י'ב'ב' ל'פ'א'ר'ו' ת'ל'ו' ת'ת'ס' ה'ת'ל' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ת'ל'ו'ת' ז'ו'ת'ת' ג'פ' -
 ו'כ'ל'ת'ת' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו' י'ת'מ'ו'
 ח'ז'ק' ר'פ'א'ל' ד'ה'ר'פ'א'ל' ר'פ'א'ל'

ה'ת'ל' ו'ב'ז'ו'ת' ת'ה' א'ב'ז'ו' , ו'כ'ט'א' ק'א'י'ל'ו' ה'א'ז'ק' ה'ת'ל'

מכתבו של הרב חנוך ארנטרוי לרב יצחק אוריבך בו הוא מזכיר את מסורת כשרות הפניניות (פערלההנער) המקובלת אצל קהילת הלברשטט שבגרמניה (באדיבות הרב רפאל אוריבך)

ואביו הרה"ג זצ"ל (= הרב אביעזרי זעליג אויערבך שנפטר בשנת תרס"ב) העיד עליו, אין אחר המסורת כלום (= פקפוק) ואין לפקפק עליו כמבואר בפוסקים – ובודאי לא נעלם מאת אביו ז"ל מהרבנים שקדמוהו תשו' חת"ס הנ"ל ומה שכתב בס' תשובה מאהבה ג"כ.²³

מתשובה זו עולה שרבני גרמניה התירו את הפניניה על סמך מסורת קדומה שהייתה בידיהם אף שלא נעלם מהם שהיו רבנים באזור פראג שאסרו את העוף משום שלא הייתה בידיהם מסורת. עדות נוספת על כשרות הפניניות באזור גרמניה הביא הרב ארנסט גוגנהיים שהיה רבה של פריס. הוא כתב בספרו שלפניניות (pintades) יש מסורת חזקה באזור אלזאס (Alsace) שבגבול צרפת-גרמניה ושם מתירים את אכילתן.²⁴ באנגליה הוחזקה הפניניה כעוף טהור, ובמודעת פרסום של העיתון היהודי (Jewish Chronicle) משנת 1876 הוא נזכר בין העופות שנמכרו במרכז לונדון בחנות בשר כשרה במחיר של 4-6 ליס"ט.²⁵ הרב משה ברשטיין שהיה שו"ב בלונדון כתב שהפניניה כשרה, אם כי נראה שבימיו לא הייתה אכילתה שכיחה:

יש גם עופות ההולכים בבתי החצרים לתפארת, מטיילים לאט ונקראים 'גיני'. עופות, מנומרות וברודים בנקודות שחורים ואמוצים לבנים. אומרים עליהם כי כשרים המה ונשחטים בקבלה. ולפי ההלכה, עוף נאכל ע"פ המסורה. וצריך קבלה איש מפי איש, כי העוף נאכל במקום הזה.²⁶

באיטליה שהייתה ידועה במסורת של עופות טהורים רבים הותרה הפניניה (למרות שלא נזכרה בספר 'זבחי כהן') לאכילה בכמה קהילות.²⁷ הרב אליהו טואף, לשעבר הרב הראשי של איטליה, העיד שאכל ממנה וכן העיד הרב שמואל די סיגני, הרב הראשי הנוכחי של איטליה.²⁸

23 צילום מכתב שהעבירו לי צאצאיו, הר"ר רפאל אויערבך וע"כ תודתי העמוקה.

24 E. Gugenheim, Les portes de la loi, Paris 1982, p. 297.

25 J.M. Shattlesley "Culinary Aspects of Anglo-Jewry", Folklore Research Center Studies 5 (1975), p. 380.

26 מ"ה בערשטיין, עולם התושיה, לונדון תרצ"ז, עמ' סט. ובעתון Jewish Chronicle (מהתאריך 29.12.1876) מופיעה פירסומת לבשר כשר של עופות שנמכרו בלונדון, ובהם בשר פניניות, תרנגולי הנודו, יונים, ברווזים ופסיונים.

27 R. di Segni, Guida alle regole alimentari ebraiche, Roma, p. 26.

28 במכתב מתאריך 24.7.2002.

H. TASCH, BUTOHER (late Manager of the Kosher Meat Association) begs to inform the Jewish public that he has purchased the business of the Association, and will continue to supply **KOSHER MEAT** of the finest quality at current rates. Under the sanction of the Ecclesiastical Authorities, Porged hind-quarters will be supplied as usual.

Carts to all parts of London. Meat delivered at Bayswater at nine o'clock in the morning. Every description of Poultry in season of superior quality. Smoked and Pickled Tongues, and Beef, Worsht, Sausages, &c. Potted Meats suitable for tourists, always on hand. Country orders punctually attended to.

Best Surrey Chickens, 3s. 6d. to 5s.; best Surrey Capons, 5s. 6d. to 7s. 6d.; best Norfolk Geese, 9s. to 11s.; boiling and stewing Fowls, 3s. to 4s.; Pigeons, 1s. 3d. to 1s. 6d.; Turkeys, 10s. 6d. to 30s.; best Aylesbury Ducks, 7s. to 10s. per pair; best Guinea Fowls, 4s. to 6s. Pheasants to be had if required within three days' notice.

249, Euston Road.

מודעת פרסום בעתון Jewish Chronicle (מיום 29.12.1876) לבשר כשר של עופות שנמכרו בלונדון, ובהם
בשר תרנגולי הודו, יונים, ברווזים, פניניות ופסיונים

צפון אפריקה

הפניניה נקראה בצפון אפריקה "דג'אג' בר עביד" ועל כשרותה התנהל ויכוח גדול בין גדולי רבני תוניס. התייחסות ראשונה מופיעה בתשובה משנת תרע"ד (1914) שנכתבה בידי ר' ישראל זיתון, ראש אב"ד תוניס, ואחר-כך ראש רבני תוניסיה.

אשר שאל רום מעלתו נ"י במכתבו האחרון על אשר ראה במכתבי העתים אודות העופות של ארץ כוש להודיעו טעם האיסור. ידידי, זה מין חדש ושאלנו את השוחטים הזקנים האם יש להם מסורת בו ומהם אמרו שמעולם לא ידעו מהם,

ומהם שהעידו כי השוחטים הזקנים הר"א צרפתי ואחיו ז"ל לא רצו לשחטם ואמרו שהם מין טמא, ולכן אמרנו למנוע על אכלם.²⁹

ר' ישראל זיתון נפטר בשנת 1921 והחליפו כראש רבני תוניסיה ר' משה שתרוג, שהיה גם ראש השו"ב"ם בבית המטבחים בתוניס (נפטר בשנת תרפ"ח). בשנת תרפ"ד (1924), עשור שנים לאחר כתיבת תשובתו של ר' ישראל זיתון, התבקש ר' משה שתרוג, על ידי ר' שלמה חגי'אג' מהעיר באג'ה לחוות דעתו על כשרות הפניניה.

שאלתה בענין 'דג'אג' בר אלעביד' אם מותרים?

תשובה: דע שהעופות בכלל צריכים קבלה מן הקדמונים שהם מותרים ולכן עופות שאין להם בהם קבלה אסורים. ואלו של בר אלעביד יש שוחטים חדשים שאין להם קבלה ואוסרים אותם. אבל העידו לפנינו שוחטים זקנים שראו השוחטים הקדמונים והם ר' אליהו טרטור ז"ל ור' נסים נטף ז"ל ושלמה בנו ז"ל ששחטו אותם, שכן מקובלים שהם כשרים וקבלנו עדותם והכשרנו אותם. ושאר העופות שאין לנו קבלה בהם אסורים ועצפור אלזיתון אסור שהוא דורס וחרטומו דק, כך קבלנו.³⁰

התשובות והעדויות הסותרות משני גדולי תורה אלה שחיו באותה תקופה גרמו למבוכה גדולה. רבים מפוסקי צפון אפריקה המאוחרים יותר התייחסו לסוגיית כשרות הפניניה; יש שהתירו ויש שאסרו ויש שביקשו להימנע מקביעת עמדה נחרצת ולהכריע במחלוקת. תשובתו של ר' ישראל זיתון נמצאה בין כתבי הרב פראג'י עלוש (תרי"ד-תרפ"א), ואת עמדתו של הרב עלוש איננו יודעים. למעשה, יצא ספרו לאור על ידי תלמידיו שהוסיפו לו הערות. הראשון, ר' אברהם הכהן (תרנ"ח-תרצ"א; 1931-1998) נטה לצדד בדעת ר' ישראל זיתון לאסור את הפניניה, שכן תשובתו קדמה לזה של ר' משה שתרוג.³¹ אולם המגיה השני, ר' רחמים חי חזיתא הכהן (תרס"א-תשי"ט; 1901-1959) העיר שאין בטיעון די בכדי לסתור את דברי ר' משה שתרוג, שהרי מרחק הזמן ביניהם אינו רב, מה עוד שהוא מביא עדויות ברורות מהשוחטים שיש להם קבלה להתיר את העוף. יתירה מזאת, הוא מדייק מתשובתו של ר' ישראל זיתון ולומד שהשוחטים לא רצו לשחוט את הפניניה משום שלא הכירו את העוף ולכן סברו שהוא טמא, אך למעשה לא הייתה להם מסורת שלילית שהוא עוף טמא ממש. לכן יש להתייחס לעדותם כמי שאין בידיהם מסורת לא להיתר ולא לאיסור.

29 בתוך: ר' פראג'י עלוש, שו"ת אהב משפט, גרבה תרפ"ח, סימן נד.

30 ישיב משה, ב, ג'רבה תרצ"ב, סימן יב.

31 ר' פראג'י עלוש, שו"ת אהב משפט, גרבה תרפ"ח, סימן נד, עמ' קמח.

כנגדם יש לראות את המסורת החיובית והברורה של השוחטים שהעידו בפני הרב משה שתרוג שהעוף הוא טהור.³² לטיעון זה יש להוסיף שר' ישראל זיתון בעצמו אמר על הפניניה "זה מין חדש", כלומר אין להניח שהייתה לעוף זה מסורת קדומה שהוא בחזקת טמא.

בעיית כשרותה של הפניניה התעוררה גם באלג'יר, כפי שעולה מדברי ר' מסעוד הכהן (נפטר בשנת תש"י): "על דבר עוף הנקרא פינטא"ד (pentad) בלשון צרפת, שמענו ונדע מפי השוחטים אשר היו לפנינו בערי דיפארטאמן והראן ואלג'יר יע"א שהוא עוף טהור ואין פוצה פה ומפקפק בו וגם בו היו ונמצאו ג' סימני טהרה... אך מקרוב בא לידינו כתב יד שוחט אחד ששמו ה"ר אברהם חזן ז"ל שהעיד בגודלו ששאל את פי הרב כמהרי"ע צ'רמון שהיה דומ"ץ בעוב"י והראן יע"א במאה השביעית בתחלתה על ענין עוף הנז'. והשיב לו באזהרה שמכאן ולהבא לא תוסיף עוד לשחוט עוף זה, שאין לנו מסורת מאבותינו שהוא טהור לפי שפנים חדשות באו לכאן".³³

גם כאן אנו רואים שיש לכאורה עדויות סותרות באשר לכשרות הפניניה. מצד אחד הייתה לגביה מסורת כשרות ברורה. לזה יש להוסיף שהפניניה נקראת Numida משום שבעת העתיקה היו מייבאים אותה לאירופה מממלכת נומידיה, כיום בשטחה של אלג'יריה.³⁴ אולם מצד אחר מובאים דבריו של הרב יעקב צ'רמון שטען שאין על עוף זה מסורת מפני שהוא עוף חדש.

ר' מסעוד הכהן סבר שאם מדובר בעוף חדש, הרי שלא התפתחה עליו מסורת של איסור ועל כן יהיה אפשר לסמוך על אותם אנשים שיש בידיהם מסורת וקבלה שהוא טהור. בדבריו הוא הסתמך על דבריו של הרב משה שתרוג מתוניס, שכתב שהם מותרים על פי מה שקיבל מהשוחטים הקדמונים ששחטו אותם והם מקובלים שהן כשרים.³⁵ ר' מסעוד הכהן אף כתב בשנת תרח"ץ (1938) את בירור ההלכה שערך לרבני תוניס. זמן קצר לאחר מכן הוא קיבל מכתב תשובה מהרב דוד כאתורה, ממלא מקום הרב הראשי בתוניסיה, ובו הוא מצטט מתוך כתב היד המקורי של הרב משה שתרוג:

אשר כתוב בה שעמדו לפניו ר' צמח הכהן ושלום בסיס. והעידו עדות גמורה כי קבלה אצלם מפי החזה"ש כמוהר"ר יצחק צרפתי ז"ל והחה"ש ר' אברהם צרפתי בנו. וגם מפי ר' אליהו אטויל דידיע טרטור, שקבלו מהם שהעוף הנק' בערבי דג'אג' בר אלעביד הוא מין טהור. וחתמי עליה ד' צמח הכהן ושלום בסיס הנ"ל.

32 שם, עמ' קמט-קנ.

33 ר' מסעוד הכהן, פרחי כהונה, קזבלנקה תש"ח, סימן לא.

34 בלשאו עמ' 5-6.

35 פרחי כהונה, סימן לא.

ואח"כ מהר"נו שתרוג זצ"ל שרטט וכתב: גם אנכי מסכים עמהם ומותר לשוחטו. וחתם על זה.³⁶

אולם ר' דוד כאטורזה לא הסתפק בכך והמשיך לחקור בדבר. הוא שאל את הרב הזקן ר' יעקב אבוקארא שהעיד שהוא מכיר את הפניניה "ויודע שאין בו קבלה שהוא כשר". הרב הקשיש זכר כיצד השתתף בדיון שהתנהל בבית הדין בהקשר כשרות העוף הזה בימי ר' ישראל זיתון: "ונסתפקו על עוף זה אם יש בו מסורת והסכימו למנוע השוחטים מלשוחטו עד שימצאו מקום שיש להם בו קבלה שיוכלו לסמוך עליו".³⁷

מציטוט כתב היד של הרב שתרוג עולה שיש סתירה בין העדות שגבה מהשוחטים בני משפחת צרפתי, ובין מה שמופיע בתשובת ר' ישראל זיתון, ועל סמך זה קבע הרב כאטורזא שעדותו "רעועה". אולם יש להעיר שהעדות מר' אברהם צרפתי לא נדפסה ואילו בשו"ת 'ישיב משה' שהודפסה — לא הופיעה. כמו-כן הביא הרב שתרוג עדות על כשרות הפניניה גם משוחטים אחרים. ולבסוף, יש לשים לב שהרב ישראל זיתון ובית דינו מעולם לא אסרו את הפניניה, אלא רק אמרו שאין להם מסורת שהוא טהור, ולכן יש להימנע משחיטתו עד שיימצא מקום שיש להם בו קבלה שיוכלו לסמוך עליה.

מכתבו של הר' כאטורזה עורר בר' מסעוד הכהן ספק על כשרותה של הפניניה, ועל סמך זה הוא חזר בו:

אשר מעתה עפ"י דברי הרב הג"ל העוף הזה מעולם לא היה לו חזקת כשרות. שיהי לא נמצא עליו מסורת כלל. דהשתא אנן נמי בדין נמנענו ומנענו את אחרים מלשוחטו, עד אשר יתברר לנו עליו מסורת מפי רב, דהוא בר סמכא דמומחה ופקיע שמיה בהלכה.³⁸

אולם כפי שראינו, מסורת כשרות הפניניה הייתה גם בקהילות ישראל אחרות, ולמעשה גם באלג'יר עצמה. הרב חי אלבז (נפטר בז' טבת תשס"ג) העיד בפנינו שהוא שחט את הפניניה כשהיה שוחט בבתנה שבאלג'יריה. הוא זיהה את הפניניה בוודאות כאשר הצגנו לפניו עוף חי.³⁹ גם הרב עמנואל שושנה (Chouchana) שמוצאו מאלג'יריה העיד שהוא שחט פניניה (Pintade) למאכל וזיהה אותה בוודאות. הרב ע' שושנה היה חבר בית הדין

36 פרחי כהונה, סימן לב.

37 שם.

38 שם, שם.

39 המפגש התקיים בתאריך יב' סיון תשס"ב (23.5.2002) ותועד בהסרטה. במפגש נכחו בין היתר הרב מנחם שוקר, ד"ר ארי זיבוטסקי, ד"ר ארי גרינספן, יוסף וחיים פיקס וכתב המאמר.

בפרס ומנהל בית המדרש לרבנים, ואת המסורת שלו קיבל מהרב רחמים נעורי (Naouri) מהעיר בון (Bonne) שבאלג'יריה.⁴⁰

ר' כלפון משה הכהן (תרל"ד-תש"י) דן אף הוא בכשרות הפניניה:

מחדש הובאו פה עופות ונקראים הזכרים בשם תרנגולי כוש (סראדך' בר לעביד) והנקבות בשם תרנגולות כוש (דג'אג' בר לעביד) והם משונים מהתרנגולים והתרנגולות שלנו אם בכמותם שהם קטנים משלנו, אם בצורת נוצתם שהם מנוקדים נקודות לבנות ושחורות כאלו עשויים ביד המוכשרת לזה.

הוא מביא את כל המחלוקת שנתגלעה בין רבני תוניס בעניין כשרות התרנגולת, אך התקשה להכריע בסוגיה ונטה שלא להתירם עד אשר תהיה הסכמה מלאה להתירם בין כל חכמי תוניס.⁴¹ גם הרב עובדיה הדאיא (תר"ץ-תשכ"ט) התקשה להכריע בסוגיית כשרות הפניניה.⁴² הרב יוסף משאש נשאל בשנת תרצ"ב (1932) על כשרות התרנגולים הכושיים — דזא"ז אלחאבאש'. בתשובתו הוא מזכיר את המחלוקת הגדולה בין רבני תוניס ונמנע מלהביע עמדה: "ר' אין לנו בזה הלכה ברורה". אך בסוגריים הוסיף: "שוב נודע כי בירושלים עיה"ק אוכלים אותם ומצויין תצא תורה".⁴³ מתשובתו לומדים אפוא שבארץ-ישראל היו מי שהייתה להם מסורת על הפניניה, והיא נאכלה.

דיון ומסקנות

סוגיית כשרות הפניניה עלתה לדיון בספרות ההלכה רק במהלך המאה התשע-עשרה בקרב הפוסקים האשכנזים ובראשית המאה העשרים אצל פוסקי צפון אפריקה. מדובר בעוף שמוצאו מ"העולם הישן", שהיה ידוע בתקופות היסטוריות שונות במזרח התיכון, אפריקה ואירופה, בעיקר כעוף נוי. הפצתו המחודשת בעת החדשה והכנסתו הנרחבת למשק המזון של האדם יצרה רושם שמדובר בעוף 'חדש'. באותה תקופה התעוררה המודעות לכך ביתר שאת, כאשר מינים וזנים חדשים של תרנגולים החלו להתפשט ועלתה שאלת כשרותם. גם

40 העדות נגבתה על ידי ד"ר ארי זיבוטפסקי בע"ש ויצא, י כסלו תשס"ג (15.11.2002) ותועדה בווידיאו וכן ראו, לוינגר, עמ' 65, הערה 146.

41 בתוך: קובין מנהגי תוניסיה, ברית כהנה השלם, ליו"ד ס"ט ז, בני-ברק תשנ"ח (הוצאת מכון הרב מצליח), עמ' שז-שח.

42 שו"ת ישכיל עבדי, ירושלים תשנ"ד, ג, יו"ד סימן ה.

43 י משאש, אוצר המכתבים, ירושלים תשכ"ח, עמ' צג, תשובה תתנה. על אכילת פניניות בעיר צ'פרו שבמרוקו העיר הרב יצחק בניזרי ממושב יד רמב"ם, בתאריך כ"ג כסלו תשס"ד (18.12.03) לד"ר ארי זיבוטפסקי וד"ר ארי גרינספן.

סוגיית כשרות תרנגול ההודו התעוררה באותה עת.⁴⁴ מלבד זאת יש להוסיף את צורת הפניניה וצבעה המשונה. כל הגורמים הללו חברו יחד ועוררו בדרך הטבע את שאלת כשרותה.

ניתוח העדויות שבידינו מורה שהיו תפוצות שהייתה להם מסורת כשרות והיו שלא הייתה להם מסורת אכילה. למעשה אפשר להבחין בהתאמה בין תפוצתה של הפניניה ושכיחותה, ובין קיומה של מסורת כשרות. בתימן, אזור שבו הפניניה נמצאת גם כעוף בר, הייתה מסורת אכילה. ולפי דברי הרב משאש הייתה מסורת גם בארץ-ישראל.⁴⁵

אשר לאירופה, קיומה של מסורת או היעדרה היה שונה מאזור לאזור. במרבית אזורי מזרח אירופה: פולין, רומניה והונגריה לא הייתה כנראה מסורת אכילה משום שהפניניה החלה להיות מוכרת בהם רק בתחילת המאה התשע-עשרה. במרכז אירופה ומערבה הייתה הפניניה מוכרת יותר. בגרמניה וצרפת היה הדבר תלוי בכל קהילה וקהילה. עצם העובדה, שיש עדויות מהימנות מקהילות בגרמניה על קיומה של מסורת כשרות מעידה שאין מדובר בעוף 'חדש'. הסיבה מדוע לא הכול הכירו את הפניניה בגרמניה או את מסורת אכילתה נובעת מהמבנה ההטרוגני של הקהילה היהודית בכללותה, מהמרחק הגיאוגרפי ומקשיי התקשורת והתעבורה בין הקהילות. למעשה, כל הפוסקים האשכנזים שנמנעו ממתן היתר לאכילת הפניניה עשו זאת רק בשל היעדר מסורת, ולא קבעו שבידיהם מסורת לאיסור, היינו שמדובר בעוף טמא. יתירה מזאת, ה'חתם סופר' קבע במפורש "במדינות שנאכלים במסורת שרי".⁴⁶

בעיית קיומה או היעדרה של מסורת עלתה בחריפות בתוניסיה, שם התגלעו סתירות בין שני מורי ההלכה הגדולים שפעלו באותו זמן. מחלוקת זו השפיעה על הפוסקים המאוחרים יותר ורובם חששו לנקוט עמדה ברורה. הדיה של המחלוקת השפיעו גם על הפסיקה באלג'יר. ר' מסעוד הכהן, שביקש להתיר את כשרות הפניניה מתוך שיש מסורת חיובית של ר' משה שתרוג, נאלץ לחזור בו לאחר מכן, עד שימצא מקום שיש להם בו קבלה שיוכלו לסמוך עליו. למעשה, עמדתו לאסור את הפניניה איסור 'זמני' הייתה הגישה של כל פוסקי צפון אפריקה האוסרים. יוצא אפוא לכאורה שבימינו, כאשר מתברר שישנן עדויות ברורות ומהימנות מקהילות שונות שהפניניה מותרת, אלו מבני צפון אפריקה שאין בידם מסורת יכולים לסמוך על קבלתם.

העברת מסורת מקהילה לקהילה היא סוגיה הנתונה לכאורה לפרשנות דברי הראשונים, כפי שנפסק בשו"ע: "אם שאר מקומות שאין להם מסורת יכולים לאכלו על סמך מקום שיש

A.Z. Zivotofsky, "Is Turkey Kosher?", Journal of Halacha and Contemporary Society, 35 44 (1998), pp 79-110; Y. Schonberg, "Challenges in Kashrus", Hakohef, 1999 (Pesach 5759), pp 54-61; ז' עמר, "לסוגיית כשרותו של תרנגול ההודו", בר"ד 13 (תשס"ג) עמ' 69-89.

45 אוצר המכתבים, תשובה תתנה.

46 שו"ת חתם סופר, א"ח, סימן קכו. וזאת למרות שיטתו העקרונית, ש'חדש אסור מן התורה'.

להם מסורת; יש מי שאוסר ויש מי שמתיר, ויש לחוש לדברי האוסר.⁴⁷ כמעט כל האחרונים חלקו על השו"ע בהבנה שהרא"ש הוא המתיר (הרא"ש לחולין פ"ג סימן ס' בענין היחיד ובטור סימן פב, בענין הרבים) ואילו הרשב"א הוא המחמיר⁴⁸ ולדבריהם אין ביניהם מחלוקת כלל.⁴⁹

את מעמד קיומה או היעדרה של מסורת אפשר למיין לארבע קבוצות:

- (א) קיומה של מסורת (מסורת חיובית);
- (ב) היעדר מסורת, לא לאיסור ולא להיתר (מצב ניטרלי). במצב כזה ניתן לקבל מסורת מקהילה שנהגו בה היתר;
- (ג) מסורת של איסור (מסורת שלילית). קהילה כזו אינה יכולה לסמוך על קהילה שנהגו בה היתר;
- (ד) יש ספק מדוע קיים איסור אכילה; מסורת ניטרלית או מסורת שלילית. ייתכן שהמחלוקת שמציג השו"ע היא מקבוצה זו.

במקרה של הפניניה אנו עוסקים בשתי הקבוצות הראשונות. אולם מניתוח סוגיית כשרות הפניניה אנו למדים על תופעה נוספת לפרשנות המושג של מסורת, ולהיווצרות קבוצת סיווג חמישית. עקב תהליכי ההחמרה והחששות המתחוללים בדורות האחרונים אנו עדים למצב שבו היעדר מסורת אצל חלק מהפוסקים הופך למצב של מסורת של איסור. תופעה זו מבטלת למעשה את האפשרות להשתמש בכלל של העברת מסורת מקהילה לקהילה, והיא מתקיימת רק בציר ההפוך המאפשר רק העברת מסורת של איסור מקהילה לקהילה. מגמה זו גורמת לצערנו גם לכירסום מעמדה של הקבוצה הראשונה, היינו מי שמסורת בידיהם. זאת גם אחת מהסיבות העיקריות שבעטיין אובדות הרבה מסורת מהעולם. עלינו מוטלת החובה לעצור מגמה זו ולאפשר למי שבידו מסורת, לשומרה ברמת הכשרות הגבוהה ביותר ואולי אף להרחיבה למי שעל פי השיטה ההלכתית, יש בידו מסורת ניטרלית (לא של איסור ולא של היתר) ולקבל מסורת ממי שיש בידו מסורת.

47 שו"ע יו"ד פב ה.

48 תורת הבית, בית שלישי.

49 ראו נושאי הכלים ליו"ד פב: ש"ך, ט"ז, פר"ח, פר"ת וערך השולחן.